

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Kyrkomiljön ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården (Sigtuna stad, K 65). Sigtuna är en av landets äldsta ännu existerande och under den tidiga medeltiden mest betydelsefulla städer. Staden har fler kyrkoruiner i utkanten av det medeltida stadsområdet och en småskalig trästadsbebyggelse.

Mariakyrkan ligger i utkanten av stadskärnan i ett kvarter med trekantig form omfattande kyrkan med kyrkogård, S:t Olofs kyrkoruin, församlingshemmet ”Munken”, samt Sigtuna brandstation. Kvarteret omges av Uppsalavägen, Prästgatan och Olofsgatan. Klockstapeln står på ”Klockbacken”, en höjd öster om kyrkan, omgiven av ett fornlämningsområde med gravfält.

2.2 Kyrkan

Mariakyrkan var ursprungligen dominikanerklostrets kyrka. Konventet grundades 1230 och anslöt till kyrkans sydsida. Klostret lades ned omkring år 1530 då byggnaderna revs ner till grunden. Kyrkan avstod man från att riva då den sannolikt var den lämpligaste av Sigtunas kyrkor att användas som protestantisk gudstjänstlokal. Mariakyrkan är den enda kyrkan i Sigtuna som bevarades efter reformationen.

Mariakyrkan är den tidigaste monumentalbyggnaden i Sverige som uppförs i tegel. Den är utförd i s.k. Mälardalsgotik, en övergångsstil mellan romanik och gotik. Blandstilen har sitt första uttryck i Sverige i Mariakyrkan.

Kyrkan antas ha påbörjats i mitten av 1230-talet. Den invigdes troligen av ärkebiskop Jarler år 1247 och stod färdig omkring år 1255, då han begrovs i kyrkans kor. Det var troligen under hans tid som konventet grundades.

Mariakyrkan är utformad som en treskeppig hallkyrka med ett smalare rakslutet kor. Klostrets korsgång var ihopbyggd med kyrkans södra vägg där idag finns rester av valvbågar.

Kyrkans röda tegel är lagt i s.k. munkförband. Fasadens blinderingar är idag vitputsade men har från början sannolikt varit bemålade. Västgaveln har trappstegsgavel, vitputsade blinderingar, en flersprångig, spetsbågig portal, trefönstergrupp och rundbågenischer. Fasaderna har i övrigt strävpelare och parvis ställda fönster. I långhusets nordvästra hörn finns ett mindre torn (turell), förhöjt och försett med en spetsig tornhuv år 1904-05.

I samband med en ombyggnad på 1280-talet byggdes sakristian i södra vinkeln mellan kor och långhus. Vid detta tillfälle slogs även valven i långhuset, yttermurar och tak höjdes, och sidoskeppens åtta tvärställda sadeltak ersattes av de nuvarande två pulpettaken. Korets valv är äldst, eventuellt från invigningen 1247. Kyrkans väst- och östfasader har vita band som markerar murarnas ursprungliga höjd.

Över långhuset höjde sig ursprungligen en kopparklädd s.k. takryttare, som i regel var klosterkyrkornas ersättning för torn. Takryttaren var ca 20 meter hög och togs ned år 1796 efter fler försök att stadga den.

År 1289 donerade kung Magnus Ladulås kopparplåt till kyrkans takläggning. Koppartaket togs ned år 1686 för att ersättas av spåntäckning.

Kyrkorummet är treskeppigt och välvt med ribbkryssvalv burna av kolonetter. Korets två kryssvälvda valvkvarter har profilerade ribbor och i västra travén är de försedda med ringar mittpå. Långhusvalven är enklare och saknar ringar och profilering på ribborna. Murpilastrarna är målade som i spiraler i rött och grått. Ursprungligen hade långhuset plant trätak och sidoskeppen tunnvalv av trä. Korets öst- och västväggar domineras av en höga trefönstergrupper.

Kyrkorummet präglas idag av 1904- och 1960-års restaureringar. 1904 avlägsnades 1700-talets tillägg och kyrkans medeltida karaktär skulle återställas. 1960 sattes kravet på ett funktionellt gudstjänstrum främst och förändringar anpassade för moderna krav genomfördes.

De förändringar som utfördes år 1904 och som återspeglar sig i kyrkorummet idag är bl.a. de bara tegelmurarna som togs fram och de medeltida kalkmålningarna, tillkomna under olika perioder, som restaurerades hårt. Sydväggens fönster, som igenmurades på 1700-talet, togs upp och det medeltida högaltarskåpet återfick sin ursprungliga plats. Predikstolen, med snidade bilder, ett verk av Claes Hebel, skänkt till kyrkan år 1647, flyttades från långhusets nordöstra pelare till sin nuvarande plats. De äldre slutna bänkarna ersattes mot nya. Västläktaren revs och ersattes med en ny läktare i nordvästra hörnet. Där placerades 1747-års orgel. Vid arbetet i koret fann man den igenmurade nisch, som utgjort gravminnet över ärkebiskop Jarler.

1960-talets förändringar märks främst i korets utformning med modern altaranordning. Men även nya förrådsrum, toaletter, bokbord och ny armatur tillför ett modernt inslag i kyrkorummet.

Kyrkorummet omfattas av flertalet medeltida inventarier och gravminnen. En glasmålning i västfönstret är daterad till 1400-talet och är en av få glasmålningar som bevarats på ursprunglig plats från medeltiden utanför Gotland.

2.3 Klockstapeln

Klockstapeln, uppförd år 1608, står på Klockbacken, utom synhåll från kyrkan. Den har panelade, rödfärgade fasader förutom den snett utställda sockeln som är svarttjärad. Taket täcks av en svängd, spåntäckt huv.

2.4 Kyrkogården

Kyrkogården omgärdas av kallmurade bogårdsmurar, tuijahäck och låg häck.

Kyrkogården är gräsbeväxt med grusade gångar. De äldsta gravvårdarna märks främst i den syd-västra delen av kyrkogården. Kyrkogårdens norra och nord-västra del är något yngre med raka gångsystem och gravvårdar i rader. På kyrkogården märks fler grusade gravplatser. Den under 1950-talet utvidgade delen av kyrkogården åt norr är häckomgärdad med gravar i rader med låga häckomgärdningar.

Entré till kyrkogården sker genom en putsad stiglucka i söder, genom en öppning i muren i väst, till Olofsgatan, med grindstolpar av sten och järngrindar eller på grusad gångväg genom en öppning i häcken i öst.

Kyrkogården är väl beväxt av träd. En ofullständig trädrum löper längs med kyrkogårdsmuren vid Olofsgatan och längst med en del av muren i söder. Med utgångspunkt från kyrkans västportal löper grusade gångar omgivna av alléträd till stigluckan och till entrén vid Olofsgatan.

På kyrkogården, vid Olofsgatan, ligger S:t Olofs kyrkoruin, en romansk gråstenskyrka

uppförd under 1100-talet, lämnad att förfalla efter reformationen. Övriga byggnader är ett vitputsat gravkapell med pyramidformat tak uppfört år 1757 och ett bårhus uppfört år 1948.

Söder om kyrkan ligger en gräsbeväxt plan med en låg mur längst med Prästgatan. Här är en häckomgärdad minneslund anlagd och år 1975 uppfördes, i hörnet Olofsgatan-Prästgatan, en församlingsbyggnad. Planen grävdes delvis ut under 1950-talet och flertalet grunder efter klosterbyggnaderna konstaterades. Det finns anledning att förmoda att ytterligare husgrunder och andra medeltida lämningar döljer sig under marken. Delar av klostrets grundmurar har här markerats i marken med stenläggningar.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Mariakyrkan är Sveriges enda bevarade dominikankyrka tillika landets tidigaste monumentalbyggnad uppförd i tegel. Här har både ett nytt byggnadsmaterial och en ny byggnadsstil, gotiken, fått ett av sina första genombrott, troligen det första, i det medeltida Sverige.

Mariakyrkans exteriör har relativt oförändrade fasader från 1200-talet av medeltida karaktär. Kyrkorummets har en medeltida prägel med en utformning till stor del tillkommen vid 1904-års restaurering. 1960-talets förändringar präglar kyrkorummet starkt med sina moderna tillägg.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- kyrkomiljön som helhet med kyrka, kyrkogård med värdefulla gravvårdar, kyrkogårdsmurar, gravkapell, kyrkoruin och rester av dominikanklostrets grundmurar och växtlighet utgör en samlad miljö som ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården
- kyrkan är ett nyckelmonument inom svensk arkitekturhistoria och är med sina väl bevarade medeltida murverk och valv av tegel unik och hör till ett nationellt kulturarv
- interiören har i huvudsak en medeltida prägel med sina bara tegelväggar, pelare och bemålade valv och väggar samtidigt som sekelskiftets och 1960-talets förändringar satt markanta spår i kyrkorummet
- predikstolen från år 1647 är av hög kvalitet och bär vittnesbörd om ett tidsskikt i kyrkans historia
- kyrkorummet omfattas ett stort antal inventarier och gravminnen från medeltiden av stora kulturhistoriska värden.
- kyrkan omfattas av Sveriges enda medeltida glasmålning bevarad på ursprunglig plats utanför Gotland

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Boëthius, Ulf, Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län, Uddevalla, 1980.

Bonnier, Ann Catherine, Kyrkorna berättar, Upplands Kyrkor 1250-1350, Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51, Uppsala, 1987.

Mariakyrkan i Sigtuna, dominikankonvent och församlingskyrka 1247-1997, minnesskrift med anledning av 750-årsjubileet, red. Sten Tesch, Sigtuna museer, 1997.

Riksantikvarieämbetet, Byggnadsregistret, www.raa.se, Kyrkoberskrivningar och administrativa uppgifter, Sigtuna, Mariakyrkan, A. Hållén, 1996-12-10.

Upplands kyrkor - 169, Strömsten, I och Svanberg, J, Strängnäs, 1978.

Länsstyrelsen i Stockholms läns arkiv
Stockholms läns museums arkiv

Inventeringsdatum: 2003-08-25

Inventerare: Gunilla Nilsson och Lisa Sundström

Fotografering: Gunilla Nilsson och Lisa Sundström

Ansvarig för kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Gunilla Nilsson och Lisa Sundström

Rapportsammanställning: Lisa Sundström

Mariakyrkan och gravkapellet mot sydväst. Den norra delen av kyrkogården närmast kyrkan är gräsbeväxt med grusade raka gångsystem och gravvårdar i rader. Foto: Lisa Sundström, 2003.

Mariakyrkans västgavel med trappgavel, vitmålade blindingar, trefönstergrupp, rundbågsnischer och flersprångig portal. Turnellen är förhöjd och försedd med tornhuv år 1904-05. Foto: Gunilla Nilsson, 2003.

Mariakyrkans södra gavel med valvbågar, en rest av klostrets korsgång som tidigare var ihopbyggd med kyrkoväggen. Söder om kyrkan ligger en gräsbeväxt plan, delvis muromgärdad. Delar av klostrets grundmurar har här markerats med stenväggar i marken. Foto: Lisa Sundström, 2003.

S:t Olofs kyrkoruin belägen på kyrkogården vid Olofsgatan. På den syd-västra delen av kyrkogården märks fler äldre kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Foto: Lisa Sundström, 2003.

S:t Olofs kyrkoruin, bogårdsmur med grindstolpar och trädräm vid Olofsgatan.
Foto: Lisa Sundström, 2003.

Gravkapellet väster om kyrkan uppfört år 1757. En grusad gång leder från kyrkans västra ingång till en entré genom kyrkogårdsmuren från Olofsgatan. Längst med den grusade gången är flera träd planterade. Foto: Gunilla Nilsson, 2003.

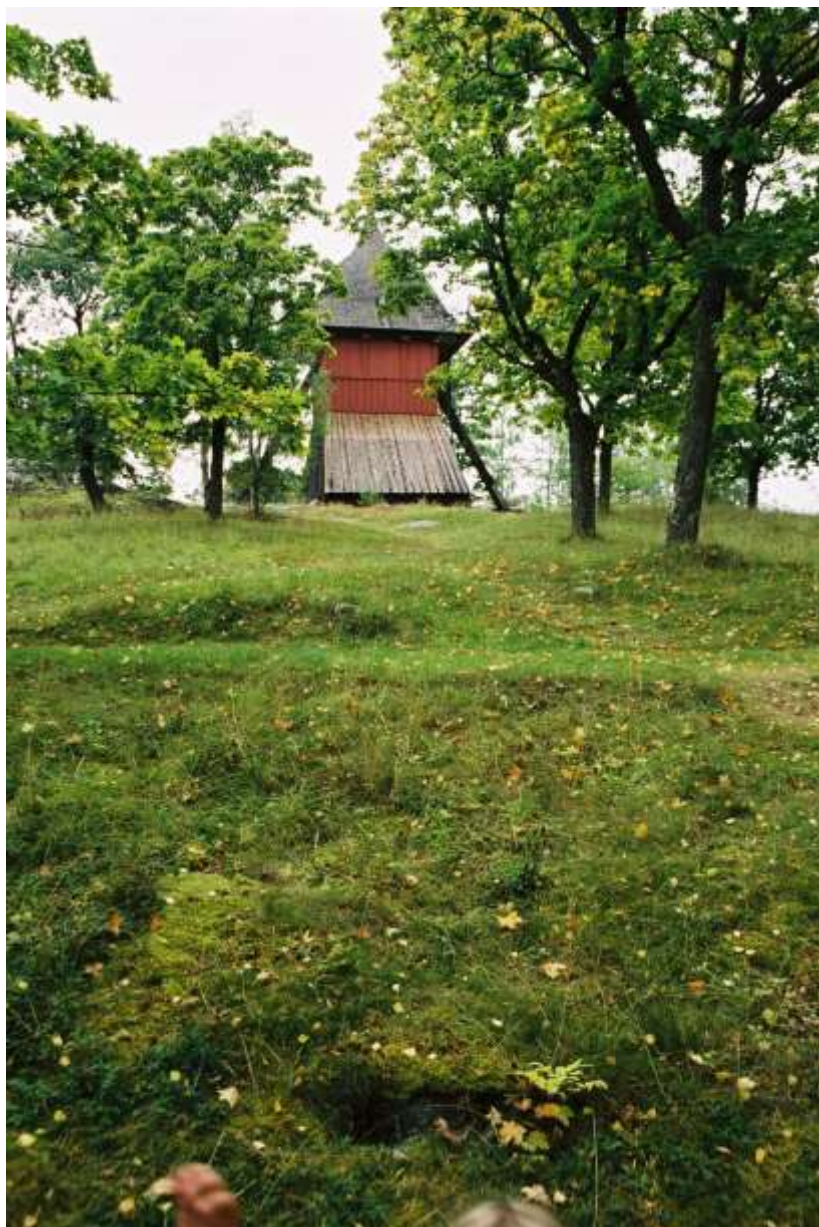
Stigluckan i söder. Utanför stigluckan är anlagd en rund, muromgärdad grusad plan. Gången omgiven av en allé leder till kyrkans västentré. Foto Lisa Sundström, 2003.

Mariakyrkan åt öst. Foto: Lisa Sundström, 2003.

Mariakyrkan åt väst. Foto: Lisa Sundström, 2003.

Klockstapel på "Klockbacken". Foto Lisa Sundström, 2003.